

سُرنا در کرمان

بررسی ساختار، عملکرد اجتماعی و فرهنگی

شهاب جعفری

چکیده

ساز سُرنا، یکی از سازهای بادی سنتی و تاریخی ایران، نقشی برجسته در موسیقی نواحی و مناسبت‌های فرهنگی استان کرمان ایفا می‌کند. این پژوهش با هدف بررسی ساختار و ریخت‌شناسی سُرنا، تنوع و انواع آن، کارگان اجرایی و عملکرد اجتماعی و فرهنگی این ساز انجام شد. روش پژوهش کیفی و مبتنی بر تحلیل منابع مکتوب، مطالعات میدانی و مصاحبه با نوازندگان محلی بود. یافته‌ها نشان می‌دهد سُرنا در کرمان دارای ساختاری متنوع، گونه‌های محلی گوناگون، گروه‌های نوازنده ماهر و کارکردهای اجتماعی و فرهنگی گسترده است. نتایج بیانگر آن است که سُرنا، علاوه بر نقش موسیقایی، ابزاری مهم برای انسجام اجتماعی، انتقال ارزش‌های فرهنگی و تقویت هویت جمعی به‌شمار می‌آید. این پژوهش می‌تواند مبنایی برای حفظ و تداوم سنت‌های موسیقی محلی کرمان و برنامه‌ریزی فرهنگی در زمینه پاسداشت میراث ناملموس باشد.

مقدمه

سرنا یا سورنا، از سازهای بادی کهن ایران است که در مراسم آیینی، جشن‌ها و رویدادهای فرهنگی کاربرد داشته و در استان کرمان با ویژگی‌های منحصربه‌فرد منطقه‌ای رواج دارد (توحیدی، ۱۳۹۲). صدای پرقدرت و نافذ سرنا، فضای موسیقایی مناسبی برای اجرای مراسم سنتی فراهم می‌آورد و از دیرباز بخشی جدایی‌ناپذیر از هویت فرهنگی و موسیقایی مردم کرمان بوده است.

استان کرمان، با تنوع قومی و فرهنگی بالا، به‌ویژه با حضور اقوام بلوچ، کرمانی و ترکمن، یکی از مراکز مهم موسیقی نواحی ایران به‌شمار می‌رود. نوازندگان سرنا در این استان علاوه بر مهارت فنی، حامل دانش فرهنگی و آیینی هستند که از طریق تجربه و آموزش شفاهی به نسل‌های بعد انتقال یافته است. این ساز نه تنها ابزار موسیقی، بلکه رسانه‌ای برای انتقال سنت‌ها و ارزش‌های اجتماعی است.

از دیدگاه جامعه‌شناسی موسیقی، سرنا را می‌توان نوعی «زبان اجتماعی» دانست که از طریق موسیقی، روابط جمعی، آیین‌ها و احساسات مشترک را بیان می‌کند. بررسی ساختار فنی، نقش فرهنگی و کارکردهای اجتماعی سرنا در کرمان، تصویری جامع از جایگاه این ساز در فرهنگ بومی ارائه می‌دهد.

پیشینه پژوهش

پژوهش‌های متعددی دربارهٔ سرنا و موسیقی نواحی کرمان انجام شده است. توحیدی (۱۳۹۲) در مقالهٔ کرمان، سرزمین سرناها انواع سرنا و نقش آن در آیین‌ها را بررسی کرده و نشان داده است که این ساز در مراسم شادی و عزاداری کاربرد دارد. درویشی (۱۳۹۲) در کتاب سازهای موسیقی ایران ریخت‌شناسی سرنا را تحلیل کرده و تفاوت نمونه‌های محلی را از نظر ابعاد و ساختار توضیح داده است.

رحیمی (۱۳۹۰) و توحیدی (۱۳۹۵) نیز بر پیوند میان موسیقی نواحی کرمان و هویت فرهنگی تأکید کرده‌اند. این مطالعات نشان می‌دهد سرنا در کرمان، نماد موسیقی آیینی و هویت قومی مردم منطقه است.

روش پژوهش

این پژوهش از نوع کیفی و مبتنی بر تحلیل محتوا و مطالعات میدانی انجام شد.

گردآوری داده‌ها

• مطالعات کتابخانه‌ای: بررسی کتاب‌ها و مقالات تخصصی دربارهٔ سرنا و موسیقی نواحی کرمان.

• مطالعات میدانی: مشاهدهٔ اجرای زندهٔ سرنا در مراسم محلی و مصاحبه با نوازندگان و رهبران گروه‌های موسیقی.

• تحلیل محتوا: طبقه‌بندی داده‌ها در محورهای ریخت‌شناسی، انواع سرنا، کارگان اجرایی و عملکرد اجتماعی.

تحلیل داده‌ها

داده‌ها به‌صورت موضوعی و مقایسه‌ای بررسی شدند تا ساختار، تنوع و عملکرد اجتماعی سرنا در کرمان به‌شکلی جامع شناسایی شود.

مبانی نظری

ساز و فرهنگ

مطالعات موسیقی‌شناسی نشان داده است که هر ساز در بستر فرهنگی خود، در تعامل با محیط طبیعی، آیین‌ها و ساختار اجتماعی شکل می‌گیرد. سرنا به‌عنوان سازی بادی و دو زبانه، ویژگی‌های صوتی ویژه‌ای دارد و در همراهی با سازهای کوبه‌ای مانند دهل و دایره، ساختار موسیقایی خاصی ایجاد می‌کند (درویشی، ۱۳۹۲).

موسیقی نواحی و نقش سازها

در موسیقی نواحی ایران، سازها نه تنها ابزار هنری بلکه حاملان هویت فرهنگی‌اند. سرنا در مراسم شادی، سوگواری و آیینی نقشی محوری دارد و صدای آن به‌طور نمادین با احساسات و رویدادهای جمعی پیوند خورده است (توحیدی، ۱۳۹۲).

ریخت‌شناسی ساز

ریخت‌شناسی (مورفولوژی) ساز شامل ابعاد، مواد ساز، شیوه ساخت، تعداد سوراخ‌ها و ویژگی‌های صوتی آن است. این ویژگی‌ها در تعامل با اقلیم، مواد اولیه بومی و نیازهای فرهنگی شکل گرفته‌اند. سرنای کرمان از چوب‌های محلی مانند گردو یا توت ساخته می‌شود و ساختار صوتی آن با فضای باز مراسم و جمعیت زیاد سازگاری دارد.

یافته‌ها

ریخت‌شناسی سرنا

سرنا در کرمان دارای بدنه مخروطی، شپیور انتهایی و سوراخ‌های متنوع است. بدنه از چوب درختان محلی (گردو یا توت) ساخته می‌شود و تراش داخلی دقیق آن، کیفیت صدای ساز را تعیین می‌کند. ابعاد معمول:

- طول: ۶۰ تا ۹۰ سانتی‌متر
- قطر داخلی: ۱/۵ تا ۲/۵ سانتی‌متر
- شپیور انتهایی: مخروطی با قطر بیشتر برای تولید صدای بم‌تر

انواع سرنا در کرمان

- بر پایه مطالعات توحیدی (۱۳۹۲)، سرنا در کرمان چهار نوع اصلی دارد:
۱. سرنای کوتاه محلی: ویژه جشن‌ها با صدایی زیر و پرانرژی.
 ۲. سرنای بلند آیینی: برای عزاداری و مراسم مذهبی با صدایی بم و سنگین.
 ۳. سرنای عشایری: در میان عشایر با هماهنگی ویژه با دهل و ریتم‌های تندتر.
 ۴. سرناهای منطقه‌ای سنتی: انواع محلی با تفاوت جزئی در طول و قطر که با فرهنگ و زبان هر منطقه تطبیق یافته‌اند.
- این تنوع نشانگر انعطاف‌پذیری سرنا در پاسخ به نیازهای اجتماعی و فرهنگی مردم کرمان است.

کارگان اجرایی

اجرای سرنا معمولاً به صورت گروهی همراه با دهل و دایره انجام می‌شود. نوازندگان ارشد رهبری گروه را برعهده دارند و با حرکات دست و بدن ریتم را هدایت می‌کنند. مهارت‌های فنی شامل کنترل تنفس، هماهنگی با کوبه‌ای‌ها و بداهه‌پردازی در چارچوب ملودیک محلی است. هر منطقه الگوهای ریتمیک خاص خود را دارد که در قالب رقص، شادی یا آیین مذهبی اجرا می‌شود.

عملکرد اجتماعی و فرهنگی

۱. سرنا در کرمان تنها ساز نیست، بلکه پدیده‌ای اجتماعی است. نقش‌های اصلی آن عبارت‌اند از:
 ۱. انسجام اجتماعی: گردهم‌آوردن مردم در آیین‌ها و تقویت ارتباطات بین‌نسلی.
 ۲. انتقال فرهنگ و هویت: بازتاب آداب، زبان و ارزش‌های فرهنگی از طریق اجرا در مناسبت‌های محلی.
 ۳. کارکرد آیینی: در مراسم مذهبی به‌ویژه محرم و صفر، هدایت فضای جمعی و برانگیختن احساس همدلی.
 ۴. آموزشی: انتقال دانش فنی و آیینی از استادان به شاگردان در بستر آموزش شفاهی.
 ۵. تطبیق فرهنگی: سازگاری سرنا با سازهای دیگر، به‌ویژه دهل، برای ایجاد بافت موسیقایی غنی.

تحلیل و بحث

یافته‌ها نشان می‌دهد که سرنا در کرمان، نه تنها یک ابزار صوتی، بلکه رسانه‌ای فرهنگی و اجتماعی است. ساختار صوتی آن با فضای باز و جمعی مراسم هماهنگ است و ریتم‌های منظم آن با حرکت بدن و احساس جمعی پیوند دارد.

از منظر جامعه‌شناسی موسیقی، سرنا به بازتولید هویت فرهنگی کمک می‌کند و صدای آن، نشانه‌ای از پیوند مردم با ریشه‌های قومی و تاریخی خویش است.

از سوی دیگر، تنوع ریخت‌شناسی سرنا در کرمان نشان‌دهنده انعطاف ساز در مواجهه با شرایط فرهنگی گوناگون است. این ویژگی‌ها، سرنا را به بخشی زنده از میراث ناملموس ایران تبدیل کرده‌اند.

نتیجه‌گیری

سرنا در کرمان با ساختار ویژه، تنوع محلی، گروه‌های نوازندهٔ ماهر و نقش چندوجهی در آیین‌ها، یکی از ارکان موسیقی نواحی ایران است.

نتایج این پژوهش نشان می‌دهد:

- ساختار فنی سرنا با محیط فرهنگی و نیازهای آیینی هماهنگ است.
- انواع کوتاه، بلند، عشایری و محلی سرنا، بیانگر تنوع قومی و جغرافیایی استان‌اند.
- اجرای گروهی سرنا، بستری برای آموزش، انتقال فرهنگ و ایجاد همبستگی اجتماعی فراهم می‌کند.
- این ساز علاوه بر نقش موسیقایی، عاملی برای پیوند فرهنگی و بازنمایی هویت بومی کرمان است.
- بنابراین، حفظ و تداوم این سنت نیازمند حمایت از نوازندگان محلی، مستندسازی دانش فنی، ایجاد کارگاه‌های آموزشی و ثبت سرنا در فهرست میراث ناملموس فرهنگی ایران است.

منابع

- توحیدی، ف. (۱۳۹۲). کرمان، سرزمین سرناها. کرمان: انتشارات دانشگاه کرمان.
- توحیدی، ف. (۱۳۹۵). موسیقی نواحی کرمان: تحلیل فرهنگی و اجتماعی. کرمان: انتشارات دانشگاه کرمان.
- درویشی، م. (۱۳۹۲). سازهای موسیقی ایران: ریخت‌شناسی سرنا در استان کرمان. تهران: انتشارات علمی.
- رحیمی، س. (۱۳۹۰). سازهای بادی در موسیقی محلی جنوب و شرق ایران. فصلنامهٔ موسیقی و فرهنگ، ۳(۱)، ۱۲-۳۵.
- شریفی، ن. (۱۳۹۱). نقش سرنا در مراسم آیینی ایرانی. مجلهٔ موسیقی ایرانی، ۷(۴)، ۷۹-۵۵.
- احمدی، ر. (۱۳۹۳). بررسی عملکرد اجتماعی و فرهنگی سازهای محلی در استان کرمان. پژوهش‌نامهٔ جامعه‌شناسی موسیقی ایران، ۲(۱)، ۱۰۱-۱۲۵.